

УДК 373.5.015.31:173.5-055.52
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-2-45>

Валентина ШАХРАЙ,
orcid.org/0000-0003-2433-0357
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач лабораторії інституційного виховання
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) vshakhray@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА: ПРИНЦИПИ, ЗМІСТ, МЕТОДИ

У статті наголошено на важливості підготовки до відповідального батьківства старшокласників у сучасній соціальній ситуації, яка характеризується послабленням зв'язків між батьками і дітьми, зниженням якості сімейного виховання, посиленням внутрішньосімейної конфліктності.

Метою роботи є визначення принципів, змісту, методів процесу формування готовності старшокласників до відповідального батьківства.

Визначено принципи підготовки старшокласників до відповідального батьківства: позиціонування емоційної привабливості батьківства, вибудовування ціннісної ієрархії батьківства, стимулювання позитивних очікувань батьківства, сприяння в оволодінні основами сімейної психолого-педагогічної й репродуктивної культури, спрямування на утвердження гендерної рівності.

Схарактеризовано зміст формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, який має розкрити правові основи батьківства, вимоги до репродуктивного здоров'я батьків, основи сімейної педагогіки і психології. Запропоновано введення в освітній процес закладу загальної середньої освіти факультативного курсу «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)»». Ориєнтовними темами курсу є такі, як «Роль сім'ї і батьківства в становленні особистості», «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства», «Репродуктивна культура батьків», «Основи сімейного виховання», «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років)», «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4–6 років)» тощо.

З'ясовано методи формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: метод аналізу конкретних ситуацій, проблемне навчання, дискусія, бесіда, розроблення проектів, тренінг, ділові ігри тощо.

Акцентовано увагу на важливості в процесі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства підвищення компетентності педагогів і налагодження тісної співпраці школи з батьками.

Ключові слова: відповідальне батьківство, готовність, старшокласники, зміст, методи, принципи, формування.

Valentyna SHAKHRAI,
orcid.org/0000-0003-2433-0357
Doctor of Educational Sciences, Associate Professor;
Head of Institutional Education Laboratory
Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) vshakhray@ukr.net

THE FORMATION OF THE HIGH SCHOOL STUDENTS' READINESS TO RESPONSIBLE PARENTING: PRINCIPLES, CONTENT AND METHODS

The article maintains the importance of the high school students' preparation to responsible parenting in modern social situation that is characterized by weakening the bonds between parents and children, decline of the family upbringing quality and increasing intra-family conflict.

The aim of the article is the definition of the principles, content and methods of the formation of the high school students' readiness to responsible parenting.

The principles of the high school students' preparation to responsible parenting are defined: positioning of parenting emotional attraction, forming the hierarchy of parenting values, positive parenting expectations' stimulation, promotion of the basis of family psychology and reproductive culture acquisition, affirmation of the gender equality.

The content of the high school students' preparation to responsible parenting that has to disclose the legal platform of parenting, demands to reproductive health of the future parents, the basis of family pedagogy and psychology is characterized. The introduction of the elective course "The high school students' preparation to responsible parenting ("Me as a the future father (mother) " into the educational process of the secondary school is suggested. The approximate

topics are: "Family and parenting role in personality formation", "Harmonious family relationships as the factor of responsible parenting formation", "Parents' reproductive culture", "The basis of the family upbringing", "The family upbringing of a toddler (till 3-years old)", "The family upbringing of a preschool child 4–6 years old)" etc.

The methods of the high school students' preparation to responsible parenting are defined: the concrete situations analysis method, problem education, discussion, conversation, project making, training, business game etc.

The importance of raising the pedagogical competence of educators and entering the close cooperation between the educators and parents in the process of the high school students' preparation to responsible parenting is accentuated.

Key words: responsible parenting, readiness, the high school students, content, methods, principles, formation.

Постановка проблеми. Сучасні соціокультурні виклики загострили необхідність формування готовності молоді до відповідального батьківства. Інститут сім'ї нині переживає кризу, яка проявляється насамперед у сфері дитячо-батьківських взаємин, зокрема в послабленні соціальних зв'язків між батьками і дітьми, зростанні внутрішньосімейної конфліктності й агресії, зниженні якості сімейного виховання й відповідальності батьків за своїх дітей.

Уважаємо, що одним із дієвих шляхів покращення ситуації з функціонуванням інституту батьківства в Україні є цілеспрямована психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків до сумлінного, відповідального виконання батьківських обов'язків, яка має розпочинатися зі шкільного віку, зокрема раннього юнацького віку (старшокласники).

Доцільність формування в старшокласників готовності до відповідального батьківства зумовлена соціально-психологічним розвитком школярів цього віку. У юності, зокрема в ранній (старший шкільний вік), відбувається становлення індивіда як особистості, адже в цей час молода людина розвиває в собі соціально значимі якості, моральне ставлення до людей, до самої себе, природи, здатність до співпереживання, до засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві (Мухіна, 2006: 587). Великою цінністю в житті старшокласника є спілкування, зокрема, з представниками протилежної статі, що у найвищому вияві свого потенціалу постає школою «соціальних взаємин і сходження особистості до вершин власного «Я», до вершин самоактуалізації» (Мухіна, 2006: 539). У багатьох молодих людей зароджуються любов, мрії про майбутню сім'ю і дітей. Водночас рівень готовності до відповідального батьківства в старшокласників доволі низький (Шахрай, 2020b). Тому вони потребують належної допомоги в набутті знань і розвитку вмінь щодо налагодження гармонійного сімейного життя та здійснення належного виховання власних дітей.

Аналіз досліджень. Батьківство як чинник повноцінного становлення особистості всебічно розглядав В. Сухомлинський. Доволі корисними

є думки видатного педагога про необхідність підготовки учнів до майбутнього сімейного життя і батьківства, про шляхи формування майбутнього сім'янина (Сухомлинський, 1976). Проблему підготовки учнівської молоді до виконання в майбутньому батьківських функцій порушує В. Кравець, указуючи на доцільність використання в цьому процесі зарубіжного досвіду (Кравець, 2018). Питання батьківства як педагогічного феномена, готовності старшокласників до відповідального батьківства, специфіки формування в старшокласників готовності бути в майбутньому відповідальними батьками в різних соціально-виховних інституціях розкривається в дослідженнях Л. Гончар, Л. Канішевської, К. Федюшкіної, В. Шахрай (Гончар, 2021; Канішевська, 2021; Федюшкіна, 2020; Шахрай, 2020). Цікавими є методи, технології підготовки учнів до відповідального батьківства, запропоновані М. Корольовим (Королєв, 2014).

Мета статті – визначення принципів, змісту, методів процесу формування готовності старшокласників до відповідального батьківства в закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Відповідальне батьківство в дослідженнях характеризують як платформу, «на основі якої формуються виражена потреба в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя» (Думанська: 85).

Розглядаючи відповідальне батьківство як педагогічний феномен, ми розуміємо його як інтегративне утворення особистості, що включає сукупність позитивних ставлень, установок та очікувань індивіда як батька, батьківські почуття, оволодіння педагогічними компетенціями, що дають можливість здійснювати повноцінне сімейне виховання та сприяти позитивній соціалізації дітей. Уважаємо, що готовність до відповідального батьківства старшокласників передбачає сформованість у них комплексу якостей, що поєднує позитивне ставлення до батьківства, наявність знань, навичок і вмінь з основ репродуктивної культури й сімейної педагогіки, емоційну розвиненість та усвідомлення відповідальності як майбутнього батька перед дітьми, сім'єю, суспільством (Шахрай, 2020с: 50–52).

Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства має здійснюватися, на нашу думку, на основі таких принципів: позиціонування емоційної привабливості батьківства (батьківство як засіб самореалізації, здійснення повноти життя, виконання суспільного обов'язку); вибудовування ціннісної пріоритетності батьківства (батьківство має займати високе місце в ціннісній ієрархії особистості); стимулювання позитивних особистісних очікувань батьківства (батьківство як процес збагачення життя позитивними почуттями від спілкування з дитиною (дітьми), продовження себе в дитині); сприяння в оволодінні основами сімейної психолого-педагогічної й репродуктивної культури (підведення учнів до усвідомлення, що без необхідних знань у галузі вікової психології та педагогіки не може відбуватися належне сімейне виховання, а здоров'я дітей залежить від репродуктивної культури майбутніх батьків); спрямування на утвердження гендерної рівності (рівноваги) (здійснення батьківства в сучасній сім'ї має відбуватися на ґрунті егалітарності, тобто дотримання рівних прав та обов'язків обох членів подружжя, зокрема, у тих сферах, що стосуються догляду та виховання дітей) (Шахрай, 2020а: 161).

Процес формування готовності старшокласників до відповідального батьківства може здійснюватися шляхом організації факультативних курсів, що розкривають різні аспекти сімейного життя та батьківства, позакласних виховних заходів, висвітлення окремих моментів підготовки до сімейного життя й батьківства при вивченні навчальних дисциплін, зокрема літератури, біології, фізичного виховання тощо.

Визначаючи зміст формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, вважаємо доцільним використати ідеї М. Корольова, що підготовка учнів до майбутнього батьківства має допомогти юнакам і дівчатам отримати знання з психології, педагогіки, етики, гігієни та психофізіології (Королев, 2014: 67). Також беремо до уваги аналіз зарубіжного досвіду щодо підготовки учнівської молоді до батьківства, здійснений В. Кравцем. Він указує на те, що в зміст підготовки включається інформація про вікові етапи розвитку дітей, фізіологічні та психологічні аспекти вагітності й пологів, основні правила харчування дітей тощо (Кравець, 2018: 11).

Зміст формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, на нашу думку, має містити матеріал про правові основи батьківства, права й обов'язки батьків, особливості репродуктивного здоров'я майбутніх батьків, що

забезпечать належний фізичний стан майбутніх дітей, про основи педагогіки та психології, зокрема про особливості виховного впливу на дітей різних вікових періодів.

Уважаємо корисним уведення в освітній процес закладів загальної середньої освіти факультативного курсу з орієнтовною назвою «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)»». Основними темами такого курсу можуть бути: 1. Роль сім'ї і батьківства в становленні особистості. 2. Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства. 3. Репродуктивна культура батьків. 4. Основи сімейного виховання. 5. Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років). 6. Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4–6 років). 7. Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку (6–10 років). 8. Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11–15 років) і старшого шкільного віку (15–17 років). 9. Підготовка старшокласниць до материнства (може проводитись лише для дівчат). 10. Підготовка юнаків-старшокласників до відповідального батьківства. Варто зазначити, що окремі теми можуть розкриватися на декількох заняттях.

Коротко зупинимось на змісті названих тем. Наприклад, у темі «Роль сім'ї і батьківства в становленні особистості» доцільно розкрити такі питання: сутність сім'ї та її значення для повноцінного розвитку особистості; функції сім'ї; батьківство як чинник належного зростання дитини; народна педагогіка про батьків; погляди на батьківство в науковій і художній літературі; значення підготовки до відповідального батьківства; правові засади відповідального батьківства.

Тема «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства» має бути присвячена важливості побудови сімейного життя на засадах любові, довіри, поваги, взаємопідтримки членів подружжя, здатності до компромісів, вироблення спільних цінностей, інтересів, що стане підґрунтям для належного сімейного виховання та спілкування з дитиною. Тут варто взяти до уваги позицію В. Сухомлинського, який зазначав: «Справжня любов між матір'ю і батьком – це найважливіша духовна сила, яка виховує дитину. Благородство, моральна краса і чистота любові батька до матері й матері до батька, їх взаємоповага, довір'я, відкритість їх сердець, глибокий взаємний інтерес один до одного, вірність у всьому – у щасті й у горі – усе це створює те здорове моральне середовище, в якому формуються прагнення до добра, впевненість

у його торжестві, світле, оптимістичне бачення життя» (Сухомлинський, 1976а: 187). Варто також висвітлити проблему насильства в сім'ї як перешкоди гармонійних взаємин між членами родини та нормального розвитку дітей. Як зазначають дослідники, «патологія подружніх взаємин продукує широкий спектр аномалій, і при тому доволі серйозних, як у психіці, так і в поведінці особи» (Шнейдер, 2006: 480).

У темі «Репродуктивна культура батьків» доцільно розглянути питання сутності репродуктивної культури, її складників, значення репродуктивної культури батьків для повноцінного фізичного, інтелектуального, соціального життя майбутніх дітей. Важливою для старшокласників буде інформація про шляхи зміцнення репродуктивного здоров'я молоді, профілактику хвороб.

Тема «Основи сімейного виховання» має розкривати основні поняття сімейного виховання, зокрема такі як його принципи, мета й основні завдання, напрями, стилі, основні батьківські помилки в процесі виховання власних дітей, компоненти виховного потенціалу сім'ї (визначаються разом з учнями на основі аналізу їхніх взаємин із батьками). Корисним буде розгляд питань про роль спілкування в сім'ї, способи його вдосконалення, про доцільність дотримання дисципліни дітьми тощо.

Надзвичайно важливою є тема «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років)», адже молоді батьки найперше потребують знань про дітей і догляду за ними саме в цей віковий період. Для майбутніх молодих батьків корисно отримати знання про основи психічного розвитку, режим дня малюка, формування культурно-гігієнічних навичок дитини, розвиток її ігрової діяльності, уваги, мовлення. Необхідними для майбутніх батьків є знання щодо забезпечення здорового харчування дитини раннього віку.

У темі «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4–6 років)» варто познайомити старшокласників з особливостями фізичного, інтелектуального, морального розвитку дитини дошкільного віку, наголосити на важливості розвитку пам'яті, уваги, уяви, мислення, мови дітей, розкрити значення гри, різних видів діяльності, зокрема образотворчої, для всебічного зростання дитини. Варто акцентувати увагу на необхідності співпраці батьків із педагогами закладу дошкільної освіти для налагодження повноцінного сімейного виховання, підготовки дитини до школи.

На нашу думку, корисним для майбутніх батьків буде ознайомлення з темою «Сімейне

виховання дитини молодшого шкільного віку (6–10 років)», у якій доцільно розглянути питання: психологічні особливості дитини молодшого шкільного віку; навчання як один із основних видів діяльності дитини молодшого шкільного віку; розвиток здібностей молодшого школяра; співпраця батьків зі школою у вихованні дітей молодшого шкільного віку.

Тема «Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11–15 років) і старшого шкільного віку (15–17 років)» буде не лише буде корисною старшокласникам як майбутнім батькам, а й дасть краще зрозуміти взаємини з власними батьками, зрозуміти помилки, які допускають як батьки, так і діти у процесі міжособистісної взаємодії. Старшокласникам варто розкрити психологічні особливості підліткового та старшого шкільного віку, шляхи й засоби формування потреб і розвиток інтересів дитини підліткового віку, способи забезпечення безпечної діяльності (цифрової безпеки) підлітка в Інтернеті, роль батьків у виборі дітьми-старшокласниками майбутньої професії.

Уважаємо необхідним включення у факультативний курс теми «Підготовка старшокласниць до материнства» (заняття можуть проводитися лише для дівчат). У ній доцільно розглянути питання фізичної та психологічної готовності до материнства, чинники психологічного ризику для майбутньої дитини (стреси і страхи матері під час вагітності, негативне ставлення до вагітності), стадії розвитку материнської сфери, способи підготовки до народження дитини, основи догляду за немовлятами.

З метою розширення знань учнів про роль батьків (чоловіків) у вихованні дітей і, відповідно, розвитку бажання юнаків брати активну участь у вихованні майбутніх власних дітей можна провести заняття на тему: «Підготовка юнаків-старшокласників до відповідального батьківства». У ній розглянути питання щодо впливу батька на розвиток дитини, авторитету батька в сім'ї, включеності батьків у виховання в різних культурах, психологічної готовності чоловіків до батьківства, типів батьківської поведінки тощо.

На підсумкових заняттях курсу доцільно провести тестування «Рівень готовності старшокласника до відповідального батьківства», написання есе «Я – майбутній батько (майбутня матір)» і їх обговорення. Корисною буде організація старшокласниками спільного заходу з дітьми молодшого шкільного віку, що сприятиме розвитку навичок спілкування старшокласників з молодшими (що є важливим для майбутніх батьків).

Для ефективного формування готовності старшокласників до відповідального батьківства його варто здійснювати на засадах педагогіки співробітництва й особистісно орієнтованого виховного підходу: вироблення учнем і педагогом спільних цілей, підходів, висновків при розгляді проблем, зокрема тих, які стосуються функціонування сім'ї, поглядів на батьківство; формування суб'єкта власного життя, який уміє робити вибір і нести за нього відповідальність, зокрема, як майбутній батько (мати).

У процесі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства доцільно використовувати методи, які є цікавими для сучасних учнів, спрямовують їх на самостійний пошук відповідей на життєво важливі для молодих людей питання. Серед таких методів ефективними є методи проблемного навчання, аналізу конкретних життєвих ситуацій, дискусії (Шахрай, 2020а: 162).

Проблемне навчання скеровує учнів на вироблення самостійних висновків щодо різних питань батьківства (наприклад, у чому виражається психологічна, фізична, економічна готовність молодої людини до батьківства; чия роль (батька чи матері) важливіша у вихованні дітей; у чому відображається зв'язок репродуктивної культури батьків і здоров'я їхніх дітей тощо).

Метод аналізу конкретних ситуацій дає можливість аналізувати певні ситуації, взяті з реального життя, що стосуються батьківсько-сімейної сфери (історії про батьківство знайомих для учнів людей; історії, взяті з публікацій, художніх творів). Учні після обговорення, зіставлення думок зможуть визначити доцільний сценарій поведінки в кожній ситуації.

Метод дискусії дає можливість учню не тільки висловити свої погляди та переконання, а й зіставити їх із позиціями опонентів, відстояти свою точку зору. Темати для дискусій можуть бути: «Батьківство – це самореалізація чи суспільний обов'язок?»; «Хто здатний ефективніше здійснювати сімейне виховання – батько чи мати?»; «Що для сучасної людини є важливішим – кар'єра чи батьківство?» тощо.

Доцільно в процесі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства використовувати й інші методи, зокрема бесіду, тренінг, розроблення проєктів, консультування спеціалістів, написання есе, спільні заходи стар-

шокласників з молодшими школярами, контекстне навчання, ділові ігри тощо.

Увесь процес формування готовності до відповідального батьківства має виробити в старшокласників позитивне ставлення до виконання в майбутньому батьківської й материнської ролей, які відкривають великі можливості для самореалізації особистості, тому що, на думку В. Сухомлинського, у «вихованні дітей, у творенні й захисті майбутнього кожний може досягти вершини досконалості – стати справжнім майстром, художником, поетом, мудрецем, громадським діячем» (Сухомлинський, 1976b: 390–391).

Варто наголосити, що провідну роль у процесі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства відіграє вчитель із відповідним рівнем педагогічної компетентності, здатний налагодити партнерську взаємодію з батьками старшокласників та інституціями соціального виховання.

Висновки. Формування в старшокласників готовності до відповідального батьківства покликане покращити ситуацію у сфері функціонування інституту батьківства, зокрема в налагодженні продуктивних взаємин батьків і дітей, підвищенні педагогічної культури батьків. Формування готовності учнівської молоді до відповідального батьківства має опиратися на принципи: позиціонування емоційної привабливості батьківства, стимулювання позитивних очікувань батьківства, сприяння в оволодінні основами сімейної психолого-педагогічної і репродуктивної культури тощо. Вагоме значення для ефективності формування готовності старшокласників до відповідального батьківства має визначення доцільного змісту й методів здійснення цього процесу. У змісті має бути відображена інформація про правові основи батьківства, права й обов'язки батьків, особливості репродуктивного здоров'я майбутніх батьків, про основи педагогіки і психології, створення позитивного психоемоційного клімату сім'ї тощо. Варто використовувати методи, які є цікавими та спрямовують учнів на самостійний пошук відповідей на життєво важливі для молодих людей питання (методи проблемного навчання, аналізу конкретних життєвих ситуацій, дискусії, розроблення проєктів, ділові ігри тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар Л. Партнерська взаємодія школи і сім'ї як педагогічна умова формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства. *Trends and directions of development of scientific approaches and prospects of integration of Internet technologies into society* : Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, February 23–26, 2021). Stockholm, 2021. P. 371–373.

2. Думанська В. П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–85.
3. Канишевська Л. Формування готовності до відповідального батьківства в старшокласників інтернатних закладів як науково-педагогічна проблема. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія «Педагогічні науки»: збірник наукових праць. 2021. Вип. 1. С. 171–182.
4. Королев М. Г. Проектирование модели развития ценностного отношения учащейся молодежи к родительству. *Вестник ВДУ. Серия «Педагогика»*. 2014. № 5 (83). С. 65–71.
5. Кравець В. П. Підготовка школярів до виконання батьківських функцій: зарубіжний досвід. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 40. С. 10–18.
6. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития : учебник для студ. высш. учеб. заведений. 10-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательский центр «Академия», 2006. 608 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1976а. Т. 1. 654 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. Київ : Рад. шк., 1976б. Т. 2. 670 с.
9. Федюшкіна К. А. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2020. 22 с.
10. Шахрай В. М. Актуальність проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства. *Удосконалення виховного процесу в закладах освіти як основа соціокультурного зростання дітей та молоді* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Біла Церква, 29 травня 2020 р.). Біла Церква : КНЗ КОР «КОПОПК», 2020а. С. 159–164.
11. Шахрай В. М. Готовність до відповідального батьківства у поглядах старшокласників. *Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наук. праць. 2020б. Вип. 24 (2). С. 288–305.
12. Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*. 2020с. Вип. 11 (2). С. 48–55.
13. Шнейдер Л. Б. Семейная психология: учебное пособие для вузов. 2-е изд. Москва : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2006. 768 с.

REFERENCES

1. Honchar L. Partnerska vzajemodiiia shkoly i simi yak pedahohichna umova formuvannia u starshoklasnykiv hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva [School-family partnership as a pedagogical condition for the formation of high school students' readiness for responsible parenthood]. In *Trends and directions of development of scientific approaches and prospects of integration of Internet technologies into society*. Stockholm, 2021, pp. 371–373 [in Ukrainian].
2. Dumanska V. P. Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt [Responsible parenthood: theoretical aspect]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2015, Nr 3(25), pp. 75–85 [in Ukrainian].
3. Kanishevskia L. Formuvannia hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva v starshoklasnykiv internatnykh zakladiv yak naukovo-pedahohichna problema [Formation of readiness for responsible parenting among high school student of boarding school as the scientific and pedagogical problem]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 2021, vol. 1, pp. 171–182 [in Ukrainian].
4. Korolev M. G. Proektirovanie modeli razvitiia tsennostnogo otnosheniia uchashcheisia molodezhi k roditelstvu [Design of the model of the development of value based attitude of student youth to parenthood]. *Vesnik VDU. Pedagogika*, 2014, Nr 5(83), pp. 65–71 [in Russian].
5. Kravets V. P. Pidhotovka shkoliariv do vykonannia batkivskykh funksii: zarubizhnyi dosvid [Preparing pupils for parental functions: international experience]. *Pedahohichniy almanakh*, 2018, vol. 40, pp. 10–18 [in Ukrainian].
6. Mukhina V. S. Vozrastnaia psikholoriia Fenomenoloriia razvitiia [Age psychology. Phenomenology of development]. M. : Izdatelskii tsentr «Akademiia», 2006. 608 p. [in Russian].
7. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 t. [Selected Works: in 5 vol.]. Kyiv : Rad. shk., 1976. Vol. 1. 654 p. [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 t. [Selected Works: in 5 vol.]. Kyiv : Rad. shk., 1976. Vol. 2. 670 p. [in Ukrainian].
9. Fediushkina K. A. Formuvannia usvidomlenoho stavlennia do batkivstva u zdobuvachiv profesiino-tekhnichnoi osvity [Formation of a conscious attitude to parenthood among students of vocational and technical educational institutions]. (Dissertation Abstract). Kyiv, 2020. 22 p. [in Ukrainian].
10. Shakhrai V. M. Aktualnist problemy formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva [The urgency of the problem of forming the readiness of high school students for responsible parenting]. In *Udoskonalennia vykhovnoho protsesu v zakladakh osvity yak osnova sotsiokulturnoho zrostannia ditei ta molodi*. Bila Tserkva : KNZ KOR «KOIPOPК», 2020, pp. 159–164 [in Ukrainian].
11. Shakhrai V. M. Hotovnist do vidpovidalnoho batkivstva u pohliadakh starshoklasnykiv [Preparedness to responsible parenthood in the high school students' outlook]. In *Teoretyko-metodychni zasady vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 2020, vol. 24 (2), pp. 288–305 [in Ukrainian].
12. Shakhrai V. Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhennia [Development of high school students' preparedness to responsible parenthood: basic concepts of the research study]. *Innovatyka u vykhovanni*, 2020, vol. 11 (2), pp. 48–55 [in Ukrainian].
13. SHneider L. B. Semeinaia psikhologiia [Family psychology]. M.: Akademicheskii Proekt; Ekaterinburg: Delovaia kniga, 2006. 768 p. [in Russian].